

Myśliński, Jerzy

Badania nad prasą polską okresu popowstaniowego w ostatnim dwudziestoleciu

Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 20/4, 27-34

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Łódzkiemu” z lat 1884—1892, przy czym potraktował ją jako studium „nad powstawaniem polskiej opinii publicznej w wielonarodowościowym mieście fabrycznym” (1960, 1963). Zaczęli ogłaszać pierwsze wyniki swoich badań J. Żurawicka (na temat warszawskiego „Głosu”) i Z. Kmiecik (prasa warszawska doby pozytywizmu), kontynuowano zainteresowania prasą łódzką, dzięki czemu powstały nie tylko artykuły jej poświęcone, ale także dokumentacja bibliograficzna tej prasy pióra W. Kaszubiny (1967). Równoległe do tych badań ogłaszano artykuły dotyczące początków publicystyki i prasy socjalistycznej (A. Golsztyńska, W. Bułat, J. Kancewicz).

Przełom lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przyniósł obszerniejsze monografie: Z. Kmiecika „Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piłtza (Warszawa 1969), tegoż autora *Prasę warszawską w okresie pozytywizmu* (Warszawa 1971) oraz liczne artykuły poświęcone m.in. „Gazecie Handlowej” i „Nowej Gazecie” (B. Petrozolin-Skowrońska), Warszawskiemu Komitetowi Cenzury (F. Ramotowska). Z różnych punktów widzenia przebadano zawartość „Wędrowca” z lat 1884—1887 (M. Kabata, *Warszawska batalia o nową sztukę*, Warszawa 1978 oraz Z. Piasecki, „Wędrowiec” z lat 1884—1887, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu”, 1976, z. 14). Pojawiło się ciekawe studium E. Warzenicy-Zalewskiej pt. *Przełom scjentyistyczny w publicystyce warszawskiego „obozu młodych” (lata 1866—1876)* (Wrocław 1978). Odrębnie potraktowano kwestię kobiecą na łamach „Bluszczu” w latach 1865—1885 (K. Kamińska w „Pracach Polonistycznych”, 1978, z. 34, s. 105—131). Pojawiły się także liczne artykuły poświęcone prasie prowincjonalnej w Królestwie Polskim (J. Myśliński, J. Jaworska, C. Gutry, E. Polanowski i inni). Ukazało się drukiem szereg prac bibliograficznych, wśród których do najobszerniejszych i odnoszących się do wszystkich ziem polskich należała I. Turowskiej-Barowej mało sprecyzowana, gdy chodzi o zawartość, ale cenna bibliografia czasopism o wsi i dla wsi od końca XVIII w. do 1960 r., wzmiankowana wyżej bibliografia prasy łódzkiej, płockiej, Zagłębia Dąbrowskiego.

Przed 1960 r. powstały prace monograficzne i wydawnictwa źródłowe traktujące o prasie ludowej w Królestwie Polskim. W omawianym okresie autorzy mniej zajmowali się prasą politycznego ruchu ludowego w XX w., a przenieśli swoje zainteresowania na lata wcześniejsze, badając prasę dla ludu. Największe zasługi w tej dziedzinie położył Z. Kmiecik, autor książki „Gazeta Świąteczna” za czasów redaktorstwa Konrada Prószyńskiego „Promyka” (1881—1908) (Warszawa 1973). Ten sam autor opracował także syntezę tej prasy (*Czasopiśmiennictwo ludowe w Królestwie Polskim (1866—1914)*, 1975). Próbę oceny czytelnictwa prasy ludowej w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w. podjęli J. Kosteki i Z. Byczkowska („Przegląd Humanistyczny”, 1978, nr 10).

Odrębną grupę prac stanowią opracowania czasopiśmiennictwa literackiego i kulturalnego oraz technicznego. Historycy literatury kontynuowali prace nad dziejami prasy literackiej, czego rezultatem były m.in.

pierwsze syntezy, zawarte głównie w serii „Obraz Literatury Polskiej”. Sporo miejsca prasie literackiej poświęcił R. Taborski w pracy *Życie literackie młodopolskiej Warszawy* (1974), M. Zawalska omówiła dzieje „Świtu” Marii Konopnickiej (1978), a K. Kuliczowska parała się m.in. rekonstrukcją dziejów czasopism dla dzieci i młodzieży w zaborze austriackim i w dwóch pozostałych zaborach; tematyka ta jest coraz częściej podejmowana przez pracowników naukowych Wyższych Szkół Pedagogicznych.

Ukazał się zarys czasopiśmiennictwa naukowego pióra H. Więckowskiej, T. Kamiński ogłosił monografię „Przeglądu Pedagogicznego” (1882—1905) (Wrocław 1978), próbę spojrzenia na czasopiśmiennictwo lekarskie zaprezentowała T. Ostrowska, ukazała się monografia „Przeglądu Technicznego” J. Pazdura oraz zbiór prac pt. *Czasopiśmiennictwo górnicze w Polsce* (Katowice 1977).

Skromniejszy ilościowo dorobek dotyczy drugiego, porewolucyjnego okresu w dziejach prasy zaboru rosyjskiego. Na czoło prac dotyczących tej epoki wysuwają się studia nad prasą ludową i przeznaczoną dla ludu Z. Kmiecika, J. Borkowskiego, M. Mioduchowskiej. Spośród syntez omawiających poszczególne okresy i typy prasy na uwagę zasługuje książka Z. Kmiecika o prasie polskiej w rewolucji lat 1905—1907, jego monografia „Gazety Warszawskiej” oraz studium M. Fuksa o warszawskiej prasie żydowskiej. Kontynuowane były badania nad prasą postępowych demokratów (B. Petrozolin-Skowrońska), liberałów (M. Brykalska), tygodnikami społeczno-politycznymi (A. Paczkowski), prasą socjalistyczną (J. Myśliński). Spośród studiów regionalnych na uwagę zasługuje publikacja A. Notkowskiego o prasie na Kujawach wschodnich do 1918 r. oraz prace W. Mielczarka o prasie częstochowskiej. Z prac o charakterze bibliograficznym wskazać by należało bibliografię polskich czasopism spółdzielczych, opracowaną przez H. Trocką i J. Reinera (1962).

W omawianym okresie pojawiło się też nieco publikacji źródłowych, dotyczących nakładów prasy polskiej w zaborze rosyjskim (Z. Kmieciek, J. Myśliński) oraz edycje pamiętników dziennikarzy i publicystów polskich. Do najciekawszych zaliczyć trzeba wspomnienia S. Dunina (1963) i K. Pollaka (1961). Przygotowane przez J.J. Lipskiego dwutomowe wydawnictwo *Warszawscy „Pustelnicy” i „Bywalczy”* (1973) traktuje o powstaniu i kształtowaniu się felietonu w prasie warszawskiej; opatrzone zostało antologią i notami biograficznymi 177 autorów.

Nieco skromniej przedstawia się dorobek publikacyjny autorów parających się dziejami prasy w Galicji na Śląsku Cieszyńskim w omawianym okresie. Zajmowali się oni głównie prasą krakowską. Najciekawsze studia wychodziły spod pióra C. Lechickiego, który po szeregu szczegółowych artykułów omówił w odrębnej książce dzieje krakowskiego liberalnego „Kraju” (1975); wśród oddzielnych szkiców, zawierających różną tematykę, znajdujemy m.in. poświęcone krakowskiej prasie kato-

lickiej, szczególnie „Głosowi Narodu”. Kilkanaście artykułów i obszerniejszą pracę prasie zachodniogalicyskiej poświęcił J. Myśliński. Książka dotyczy lat 1905—1914, artykuły natomiast traktują o akademickim „Ognisku”, konserwatywnej „Roli” oraz prasie wydawanej przez konserwatystów i narodowych demokratów, o czasopiśmiennictwie naukowym, w szczególności zaś przynoszą analizę nakładów prasy galicyjskiej po 1881 r.

Coraz więcej autorów interesuje się społecznym rezonansem felietonu prasowego. Przykładem tego zainteresowania może być artykuł K. Koska o felietonach Dela-Łozińskiego w „Czasie” u progu ery autonomicznej (1976) czy P. Stasińskiego fragment obszerniejszej pracy o felietonie A. Chłędowskiego na łamach „Kraju” (1981). Zainteresowanie wzbudziło też czasopiśmiennictwo satyryczne Galicji, głównie lwowskie (T. Krzyżewski, 1976; S. Frybes, 1979). Rzadziej niż w latach poprzednich prasa była wykorzystywana jako jedyna podstawa źródłowa odrębnych studiów. W odniesieniu do prasy w Galicji metodę tę zastosował K. Olszański, omawiając przebieg powstania styczniowego w świetle prasy galicyjskiej (1975). Liczny zespół autorski zainteresowany był w przyjrzeniu się recepcji literatury rosyjskiej w prasie polskiej XIX w. Co prawda zajmowano się głównie prasą zaboru rosyjskiego, ale nie pominięto w tym przeglądzie krakowskiej „Krytyki” (*Zwierciadło prasy. Czasopisma polskie XIX wieku o literaturze rosyjskiej*, Wrocław 1978).

Przedmiotem żywego zainteresowania była prasa socjalistyczna, głównie zaś jej początki (J. Buszko, W. Sokołowska) i ludowa (S. Lato, A. Garlicki, kontynuujący niejako wcześniejsze studia K. Dunin-Wąsowicza). Dokumentację i pierwszy zarys dziejów prasy polskiej na Śląsku Cieszyńskim przygotował w 1960 r. A. Pilch, o prasie tej pisali też D. Meyza, A. Gładysz, Z. Hierowski. Interesującą monografię „Tygodnika Cieszyńskiego” i „Gwiazdki Cieszyńskiej” wydała w 1968 r. I. Homola. Wczesnemu okresowi dziejów prasy galicyjskiej doby autonomicznej studia swe poświęcili m.in. J. Zdrada, M. Stolzman, I. Zaremba-Piekara. Liczne artykuły o galicyjskiej prasie literackiej drugiej połowy XIX i początku XX w. ogłaszali A. Żyga oraz autorzy odpowiednich partii *Obrazu literatury polskiej* (J. Czachowska, J. Kądziała, F. Lichodziejewska, K. Melech).

W dużej mierze analizie publicystyki galicyjskiej poświęcone jest interesujące studium H. Kozłowskiej-Sabatowskiej (*Ideologia pozytywizmu galicyjskiego 1864—1881*, Wrocław 1978). Nadto pojawiło się kilka szkiców lub prac dokumentacyjno-bibliograficznych o galicyjskiej prasie prowincjonalnej pióra K. Golachowskiego (Nowy Sącz), A. Kunisza (Tarnów), S. Darłakowej (Rzeszów). W znacznej części prasy galicyjskiej dotyczy dwuczęściowe studium A. Garlickiej o czasopismach filareckich lat 1909—1914 (1970). W rezultacie tych publikacji sporo wiemy już o prasie polskiej w zachodniej Galicji i na Śląsku Cieszyńskim, natomiast

bardzo mało o prasie lwowskiej, o której odrębnie pisał jedynie J. Zieliński i wzmiankował J. Myśliński. Podobnie mało wiemy o prasie żydowskiej na obszarze zaboru austriackiego.

Gdy idzie o zabór pruski, najskromniej przedstawia się ostatni dorobek publikacyjny odnoszący się do dziejów jego centrum politycznego i kulturalnego — Wielkopolski. Wprawdzie prasa wielkopolska jest przedmiotem głównej uwagi autorów rozpraw ogólnopolitycznych (L. Trzeciakowski, J. Marczewski), istnieje też odrębna dokumentacja tej prasy autorstwa Z. Semrau (1958, 1961), to jednak mało jest studiów poświęconych wyłącznie prasie poznańskiej. Zaliczymy do nich zarys historyczny i bibliografię zawartości „Sobótki” i „Tygodnika Poznańskiego” T. Tyżkiewicz (1961), monografię J. Dąty *Tendencje pozytywistyczne w czasopiśmiennictwie wielkopolskim w latach 1848—1870* (1975) oraz studium A. Galosa o polityce władz wobec prasy polskiej zaboru pruskiego w przededniu i na początku I wojny światowej. Dysponujemy natomiast kilkoma nowymi opracowaniami prasy lokalnej w Poznaniu: o prasie w Lesznie pisał S. Turau (1962), o inowrocławskiej J. Aleksandrowicz (1963), o gnieźnieńskiej W. Straszewski (1974). W sumie jest to dorobek ilościowy skromny, zważywszy rolę, jaką prasa wielkopolska odgrywała w drugiej połowie XIX i na początku XX w.

Obfitsze prace dokumentacyjne, pomocnicze i monografie dotyczą prasy polskiej na Śląsku, Pomorzu, a także Warmii i Mazurach. W 1960 r. pojawiła się pierwsza bibliografia czasopiśm śląskich (do 1939 r.) pióra M. Przyweckiej-Sameckiej i J. Reitera. Istnieje ogłoszona w 1973 r. *Bibliografia opracowań prasy śląskiej* przygotowana w Instytucie Śląskim w Opolu przez J. Glenska, pod którego kierunkiem działa pracownia prasoznawcza. Próbowano ogólniej spoglądać na dzieje prasy śląskiej (S. Wilczek, 1962). Zaczęły się ukazywać monografie poszczególnych periodyków śląskich: J. Domagała pisał o „Nowinach Śląskich” (1964), J. Reiter o „Włościaninie Śląskim” (1964). Biografię B. Koraszewskiego przygotował A. Targ (1965), zaś J. Glensk wystąpił najpierw z charakterystyką J.K. Maćkowskiego jako redaktora „Nowin Raciborskich” (1966), następnie zaś z monografią tychże „Nowin” w latach 1889—1904 (1970). H. Przybylski scharakteryzował całą działalność wydawniczą W. Korfantego (1967). Interesujące studium o prasie śląskiej wydał w 1971 r. Z. Bednorz, potem M. Czaplinski ogłosił dzieje koncernu „Katolika” w Bytomiu (1971), by po trzech latach wystąpić z biografią A. Napieralskiego. W 1972 r. J. Ratajewski opublikował monografię „Nowin” w Opolu w latach 1911—1921.

Najwięcej prac o prasie pomorskiej omawianego okresu ogłosił T. Cieślak, który już wcześniej interesował się „Gazetą Grudziądzką”. W 1963 r. opublikował on biografię W. Kulerskiego, w rok później wydał książkę o prasie polskiej na Pomorzu Gdańskim w okresie zaboru pruskiego, w 1966 dał syntezę prasy Pomorza Wschodniego w XIX i XX w., a w 1977 r.

wystąpił z pracą o roli prasy w Rejencji Gdańskiej w drugiej połowie XIX i w XX w. („Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, nr 24). Obok tego autora A. Bukowski i B. Danilczuk scharakteryzowali odrębnie „Gazetę Toruńską” (1969), zaś K. Trzebiatowski omówił m.in. prasę Rejencji Gdańskiej na przełomie XIX i XX w. Pisano także o kaszubskim „Gryfie”, a W. Frąckowiak zajął się pomorskim czasopiśmiennictwem dla dzieci i młodzieży (1980).

Stosunkowo najwięcej prac dotyczy prasy Warmii i Mazur, którym to regionem interesowali się liczni autorzy, w szczególności A. Wakar, oceniający „Gazetę Olsztyńską” w latach 1886—1893 (1962), oraz T. Cieślak, który dał pierwszą syntezę dziejów prasy polskiej na Warmii i Mazurach do 1939 r. (1964). Dziejami „Mazura” i „Mazura Wschodnio-Pruskiego” parała się W. Kuzińska (1965). Autorzy ci, a nadto J. Jasiński udostępnił także szereg innych szkiców poświęconych prasie warmińsko-mazurskiej, nad której dokumentacją pracował również W. Chojnacki.

Zainteresowania emigracją polską doby powojennej były bardzo rozstrzelone. Emigracją polityczną powojenną i jej prasą zajmował się J.W. Borejsza, który wyniki badań przedstawił w gruntownej rozprawie *Emigracja polska po powstaniu styczniowym* (1966). Dalszych etapów działalności prasowej emigrantów politycznych dotyczy niewiele prac. Wymienimy tu jedynie częściowo odnoszący się do dziejów emigracyjnej prasy socjalistycznej artykuł J. Kancewicza o Związku Zagranicznym Socjalistów Polskich (1967) i J. Myślińskiego o prasie PPS (1974). Największe zainteresowanie wzbudziła prasa emigracji polskiej w USA. Pisali na ten temat J. Skrzypek, A. Bukowski, J. Miąso; całościowe spojrzenie na nią dał jedynie I. Wępiec w pracy bibliograficznej *Polish-American Serial Publications 1842—1966* (1968). W 1962 r. w Toronto ukazała się praca W. Turka o polskiej prasie w Kanadzie, W. Wójcik pisał o prasie polonijnej w Brazylii (1968), S. Garztecki — w Argentynie (1963), T. Cieślak — w Westfalii (1972). Powstało też kilka prac o prasie polskiej w Rosji — I. Spustek pisała o „Dzienniku Petersburskim” w przededniu wojny światowej (1963), Z. Kmiecik o prasie polskiej w Odessie w latach 1906—1919 (1973), wreszcie A. Ślisz w 1968 r. wystąpił z cenną monografią *Prasa polska w Rosji w dobie wojny i rewolucji (1915—1919)*. Podsumowaniem niejako tych badań, a także rezultatem kwerend własnych jest syntetyczne spojrzenie na prasę polonijną A. Paczkowskiego (*Prasa polonijna w latach 1870—1939. Zarys problematyki*, Warszawa 1977).

Wyjątkowo skromnie przedstawia się dorobek historiografii w ogóle, a ostatnich dwudziestu lat w szczególności, odnoszący się do dziejów prasy polskiej okresu I wojny światowej. Spośród odrębnych pozycji tylko temu okresowi poświęconych wymienimy w chronologicznej kolejności artykuł R. Godlewskiej o prasie warszawskiej w pierwszym roku wojny (1962), monografię „Jedności Robotniczej” pióra J. Feliksiaka

(1963), kilka artykułów A. Garlickiej, wśród których najcenniejszy dotyczy organizacji akcji prasowej NKN (1964). J. Pytel przygotował monografię „Wiarusa” z 1918 r. (1965), a J. Zieliński omówił tajną prasę Ligi Narodowej (1973). Nadto wymienić warto monografię „Naszej Sprawy” — tygodnika SDKPiL z 1916 r. — pióra J. Jakubowskiego (1977). Przy tej okazji godzi się przypomnieć, że działalność prasową SDKPiL w latach wojny omówił w wydanej w 1967 r. monografii tej partii B. Radlak. Aby uzyskać pełny obraz opracowań musielibyśmy przywołać fragmenty innych prac, traktujące także o okresie wojny. Zainteresowanych szczegółami i pozycjami tu nie wymienionymi, co nie oznacza, iż nie są one istotne, odsyłamy jednak do dokumentacji dzieła *Prasa polska w latach 1864—1918*, którą opracował A. Notkowski.

Rekapitułując przegląd publikacji naukowych na temat historii prasy doby popowstaniowej, stwierdzić musimy, iż w ostatnim dwudziestoleciu ukazał się podstawowy zrąb artykułów i monografii, pojawiła się pierwsza synteza. Główne prace przygotowano jednak w latach sześćdziesiątych, zaś w ostatniej dekadzie obserwować można zmianę orientacji historyków i wzrost zainteresowań prasą dwudziestolecia międzywojennego.

Ukazało się także trochę publikacji dokumentacyjnych, zwłaszcza bibliograficznych, noszących charakter pomocniczy. Wciąż jednak czekamy na narodową bibliografię, w której prasa znajdzie należne jej miejsce. Jak dotąd, prace są w stadium początkowym. Najcenniejsze wydają się pod tym względem wielce zasobna Biblioteka Centralnego Archiwum KC PZPR, specjalizująca się w gromadzeniu prasy ruchu robotniczego.

Sporo uwagi poświęcono biografiiom dziennikarzy i publicystów, głównie na łamach *Polskiego słownika biograficznego*, *Słownika działaczy polskiego ruchu robotniczego* i „Zeszytów Prasoznawczych”. Działalność kilku wybitnych publicystów omówiono w odrębnych studiach, m.in. J. Kulczycka-Saloni wydała pracę o Włodzimierzu Spasowiczu (1975), M. Brykalska o Aleksandrze Świętochowskim jako redaktorze „Prawdy” (1974), ta sama autorka przypominała jego felietony *Liberum veto* (1976), T. Lewandowski zajął się Cezarym Jellentą jako estetą i krytykiem (1975). O wydawcach i publicystach śląskich wspomnieliśmy wyżej.

W omawianym dwudziestoleciu zaniechano wydawania cennych bibliografii zawartości głównych periodyków ideotwórczych i społeczno-literackich. Bibliografie te, w większości przygotowane przez IBL, spełniały bardzo pożyteczną rolę. Sporo dawniej opracowanych tomów pozostaje w maszynopisach. Powinny one, po uzupełnieniach, ujrzeć światło dzienne, przynajmniej jako książki wydane techniką „małej poligrafii”.

katalogi prasy poszczególnych bibliotek, które zaczęto wydawać. Przeprowadzono je w warszawskim i olsztyńskim. Badacze rekrutowali się z instytutów PAN i regionalnych warszawskim i krakowskim oraz śląskim (Wrocław, Opole), a także gdańskim. Prasą okresu popowstaniowego zajmowano się głównie w ośrodkach

nalnych oraz szkół wyższych (historycy, poloniści, rzadziej socjologowie, historycy techniki i sztuki).

Autor niniejszego przeglądu ogłosił na łamach „Dziejów Najnowszych” w 1978 r. (nr 3) studium zatytułowane *Próba określenia miejsca i roli prasy w dziejach społeczeństwa polskiego doby powstaniowej*, czuje się przeto w tym miejscu zwolniony od obowiązku proponowania kierunków dalszych badań. Chodzi, najogólniej rzecz traktując, o podejmowanie takich tematów, które wyświetliłyby podstawowe funkcje prasy polskiej omawianego okresu, co wszakże nie oznacza, iżby nie należało nadal likwidować białych plam w badaniach „podstawowych”, tzn. takich, które w wyniku dadzą pełną charakterystykę nadawców informacji i opinii, dróg, jakimi one docierały do odbiorców, wreszcie skutków oddziaływania prasy na opinię publiczną.